

Dombrádi Krisztián*

RÉGI ELEMÉKBŐL ÚJRA ÉPÍTKEZNI

Egyházi kommunikáció stratégikus közegben

A szekularizációs tendenciák erősödésének és az egyházak térvesztésének okát a vallási kommunikáció kiüresedésében és a változó társadalmi környezethez való sikertelen alkalmazkodásban vélik megtalálni a témában megszólaló avatott társadalomtudósok, teológusok. A tendenciák megfordításának feltétele, hogy az egyházak aktívabban jelenjenek meg a társadalmi nyilvánosságban, illetve az, hogy a mindennapokban jól használható problémamegoldó eszköztárat mutassanak fel mindazok számára, akik nyitottak a teológiai létértelmezés iránt. Az egyházpolitikai fordulat kezdeményezése időszerű lenne, mert növekszik azok aránya, akik „maguk módján vallásosnak” minősítik önmagukat. Az egyházak lehetséges mozgásterének elemzése a társadalmi összefüggések vizsgálatán át vezet. A tanulmány érinti a fogyasztói társadalom és a posztiszocialista, rendszerváltás utáni társadalmi tér sajátosságait, csatlakozik a Pázmány Szociológiai Műhely által kezdeményezett vitához, és megfogalmazza a vallásosság kereslet–kínálat tézisének kritikáját. A magyar társadalom ma az emlékezés forrongó időszakát éli: a társadalmi, kollektív emlékezet és létértelmezés kapcsolatát mutatjuk be, felidézzük az egyházak rendszerváltás előtti létének néhány sarkalatos momentumát. Megválaszolendő kérdés, hogy az egyházak nevében ki jogosult egységes nyilatkozatételre az egyházakon belüli sokszínű, eltérő áramlatok képviselőiben.

Kulcsszavak: vallásosság, változó társadalmi környezet, kereslet–kínálat, kontextus, rendszerváltás, posztiszocialista politikai kommunikáció, fogyasztói társadalom, képviselő, értékmentesség

Az egyházak a magyarországi rendszerváltás és társadalmi átalakulás részesei. A történelmi egyházak közéleti szerepvállalását társadalmi beágyazottságuk, súlyuk okán különös figyelem övezi. Az egyházak – e kifejezés alatt a továbbiakban a történelmi egyházakat értjük – részesei a társadalmi létformák rendszerváltás utáni újrafogalmazásának. E tekintetben fontos szerephez jutnak a közéleti kommunikációkban.

Az egyház(ak) politikai szerepvállalását a magyarországi társadalmi, történelmi viszonyok között vizsgáljuk meg. Kiindulópontként használjuk azt a feltételezést, hogy a vallás és az egyházak válságban vannak Ma-

* Dombrádi Krisztián
1184 Budapest, Tusnád u. 7.
E-mail: krisztian@dombradi.com

gyarországon. A vallás térvesztésének okaival kapcsolatban több releváns érv mellett az is elhangzott, hogy az egyházak ma nem fogalmazznak meg korszerű üzeneteket, nem szolgálnak aktuális problémamegoldó mintákkal. A történelmi egyházak térnyerésének egyik módja lehetne tehát a nyilvánosságban való aktívabb részvétel. Kérdéses azonban, hogy a hívők csökkenő számával szembesülő egyházak milyen témákat vonjanak be kommunikációjukba. Milyen „munkamegosztás” alakuljon ki az állam és az egyházak között a hétköznapi problémákra adandó válaszok tekintetében, anélkül, hogy az egyházak közéleti szerepvállalása konfliktusokat eredményezne az állam és az egyházak között?

Mielőtt ennek tisztázására lehetőségünk nyílna, az egyházak helyzetét kell megvizsgálnunk a változó társadalmi környezetben. Melyek ezek a változások? Egyrészt politikaiak, ha a rendszerváltásra gondolunk, másrészt társadalmi, gazdasági változások is. A konzumtársadalom jelenségeinek vizsgálata ma megkerülhetetlen, az értékek és presztízsek piacán kialakult alapvető változások miatt: a megálmodott életutak és elérendő célok ma más pályán haladnak, mint korábban. Mindezek fényében kell végiggondolnunk azt, hogy az egyházak mit adhatnak a társadalomnak, és azt, hogyan változott meg az a társadalmi kontextus, amelyben az egyházak megnyilatkoznak. A változó politikai és társadalmi környezet elemzésekor tehát tisztáznunk kell az úgynevezett kereslet-kínálat metaforát, amelyet Varga Károly (1999a) vezetett be a Pázmány Szociológiai Műhely által kezdeményezett, különösen informatív diskurzusban. Ehhez a vitához kapcsolódott több avatott szerző, köztük Buda Béla is, aki a dekontextualizáció fogalmának bemutatásával a vallásossággal kapcsolatos hajlandóság és a vallásossá válás esélyének latolgatása felé nyit utat. Buda Béla „kontextusát” azért emeltük ki a diskurzusból, mert így vagy úgy, de a hozzászólók ennek a kontextusnak a tisztázásához nyújtanak újabb és újabb szempontokat, legyen szó politikai, ideológiai mezőről (Tókéczki 1999), vagy a fogyasztói társadalomról (Hankiss 1989). Tanulmányomban magam is az egyházi válságjelenségek okait és a lehetséges válaszokat kutató Pázmány Szociológiai Műhely által indított diskurzushoz szeretnék gondolatokat fűzni.

VALLÁS A VÁLTOZÓ KÖRNYEZETBEN: A KERESLET-KÍNÁLAT TÉZISÉNEK KRITIKÁJA

A nemzetközi és hazai vallásszociológiai, teológiai tanulmányok, ismert viták a társadalmi változások kapcsán arról értekeznek, hogy a vallásosság általános térvesztése nem a vallás, hanem az egyház térvesztésének

(vagyis a rossz egyházpolitikának) tudható be. Az okokat többen abban látják, hogy a haladó világban az egyház egy helyben áll. Nem képes olyan érvényes megoldási javaslatokkal előállni, amelyek a mai kor emberei számára elfogadhatóak. A téma kétségtelenül messzire vezet, ám ha az egyházak részvételét a nyilvánosságban (vagy annak hiányát) és a részvétel várható kimenetelét szándékozunk áttekinteni, elkerülhetetlen a vallásosság jelenlegi tendenciának rövid áttekintése. Az e témában fellelhető empirikus adatok alapos, reflektált bemutatása messzire vezetne, ezért érdemes kiemelniünk egy olyan vitasorozatot, amely kimozdította e témát a holtpontról, és továbbgondolásra érdemes munícióval látta el a címben szereplő témánkat is.

Az egyházi kommunikációk célja az, hogy saját életünkben segítsen észrevenni a teológia jelenlétét. (Ezen a szinten nem teszünk különbséget a történelmi egyházak között.) Ez a hívő részéről egyrészt individuális létértelmezést jelent, ugyanakkor hangsúlyozza a csoportban, vallási közösségben való gondolkodást is. A közösség a teljes társadalmi létbe ágyazott, ezáltal képes az egyén teológiai elvek mentén a társadalom egészében gondolkodni.

Varga Károly vitaindító tanulmánya (Varga 1999a) nagyszámú, avatott szerzőt inspirált a hozzászólásra. A Pázmány Szociológiai Műhely dokumentum-sorozat első darabja, amelyhez Várszegi Asztrik írt bekeszöntőt, kétségtelenül rendhagyó műfajú kötet. A vitának a *Jel-kép* is helyt adott még 1999-ben. A „Gondolatok a vallásosság magyarországi helyzetéről, avagy kommunikatív cselekvés stratégikus közegben” címmel akkor még szerkesztés alatt álló vitakötet szerzőjével, Varga Károllyal Buda Béla és Hankiss Elemér folytatott diskurzust arról, hogy várható-e érdemi fordulat abban a tendenciában, miszerint a fiatalok és a magasan képzettek egyre kevésbé mondják magukat vallásosnak (Varga és mtsai 1999). A vita a *Jel-kép* 2000-es és 2001-es évfolyamában is folytatódott. Első alkalommal Varga Károly egy külföldre szakadt teológussal, Sárdy Péterrel szállt vitába (Varga és Sárdy 2000), később a politikus Szabó Iván vitázott Varga Károllyal (Varga és Szabó 2001).

Varga Károly a vallásosság gyengülése felett érzett aggodalommal lelkiismereti kérdéseket feszeget: az elmaradt reformok okait részben az „értékkonzervatív” értelmiség tehetetlenségében véli megtalálni, miközben a keresztény értékrend megkérdőjelezhetetlenségével kapcsolatban teljes egyetértést tapasztal a konzervatív táborban. Az ellenséges politikai klíma érthető módon nem kedvezett az önkritikának és a belülről indítandó reformoknak, azonban a helyzet mára megváltozott. A korábban érthető taktikai (önvédelmi) stratégiákat el kell vetni, és meg kell teremteni a lényegi változások feltételeit (Varga 1999b). Az alapvetően lo-

gikus reformprogramra való első reflexió nyomán azt kérdezzük: mi és mennyiben módosult, milyen külső és belső adottságok változtak meg, amelyek szabad jelzést adhatnak a reformoknak?

Az egyházak aligha estek át lényegi, személyzeti és a belső rendet érintő változásokon, csak úgy, ahogy az egyházakat körülvevő struktúrákból sem tűntek el a zavaró tényezők, legfeljebb átalakultak. Az esetleges reformok elé tükröt tartó nyilvánosság értékelési, szelektálási szempontjai, íratlan szabályai sem kedveztek az egyház jövőjéről indítandó vitának és reformoknak. A politika és a politikán kívüli szférák a rendszerváltást követően nem különültek el egymástól, egyfajta „posztkultúrharcos” helyzet alakult ki, amelyben minden, amely vélhetően választói energiákat köt meg, s mobilizáló erőt képvisel, presztízsharcok tárgyává vált. A politikai klíma kétségtelenül megváltozott, azonban az ellenséges légkör nem szűnt meg, csak a jellege változott. Ma úgy tűnik, hogy a politikai fordulat legfeljebb a rövid távú reformokat katalizálhatja, ezek azonban nem képesek tartós és mélyreható változást előidézni, tendenciákat megfordítani.

A társadalom és az egyház egymáshoz igazításának, a lehetőségek szinkronizálásának folyamata úgy is elképzelhető, mint két kavics mozgása, amelyek egymáson mozdulnak el, és egymást alakítják. Kölcsönhatás mindenképpen létrejön, nem mindegy azonban, hogy ez kölcsönös reflexiókban és megegyezésre törekvő kommunikatív cselekvésben (Habermas 1994), vagy társadalmi tiltakozásokban, vagy hatalmi, politikai kommunikációkban ölt testet. E három eset mindegyikében más-más eredményre számíthatunk, mivel a folyamat a kezdet kezdetén téves irányt vehet, mivel más célokat tűznek ki a benne résztvevők. Nem kell bizonygatnunk, hogy a politika szereplői legitimitásukat szeretnék rövidtávon növelni, a társadalom vallásosság felé nyitott rétegének azonban más, generációkon átívelő céljai is lehetnek. Kérdéses az is, hogy milyenek a valós (és vélt) erőviszonyok az egyház és a társadalom között és mekkorák, illetve hol lokalizálhatók az érintkezési pontok, illetve milyen intenzívek ezek a kapcsolatok. Az egyház és az állam közötti kiegyenlített erőviszonyok is nagyban meghatározzák a kommunikációk mozgásterét és jellegét. A politika térfeléről érkező reakciók lassíthatják a reformot, illetve megkérdőjelezhetik a már megkezdett változtatások legitimitását. Konkrét ügyekben az egyházak is kifejezik véleményüket (egy megkezdett reformfolyamat sem követel némaságot), és amennyiben a regnáló kormány megtámadva érzi magát – például az abortusz, vagy a drogok liberális megközelítése miatt – rendre az egyház és az állam szétválasztásának kérdései kerülnek középpontba.

Nemcsak a politika, hanem a társadalom is képes határozott válaszadásra. A társadalom a kategorikusan közölt állásfoglalásokra tiltakozá-

sok és látványos akciók keretében is válaszolhat. Ez történt, amikor a Vatikán 2003 nyarán a homoszexuálisok házasságát egyértelműen elutasító álláspontot közölt. (Nemrég először elhalasztották, majd egy jelentős kisebbség tiltakozása mellett mégis püspökké szentelték az anglikán egyház „fiókegyházának”, az amerikai episzkopális egyháznak az egyik papját, aki nyíltan vállalta homoszexualitását. A szavazás és a püspökké szentelés következménye egyházszakadás is lehet.)

A társadalom és az egyházak kölcsönhatását Varga Károly a szabad piac metaforájával szemlélteti (Varga 1999b). Szerinte a vallás a mindennapokban felhasználható problémamegoldó mintákkal szolgál, ez egyfajta kínálat az egyház részéről, ami alkalmazkodik a társadalom keresletéhez.

A „vallási piac” metaforáját nem tudta elfogadni a tézisre reagáló Molnár Attila Károly, aki szerint elképzelhetetlen, hogy a vallásos világkép, illetve annak hiánya egy ilyen költség-haszon kalkulációt követően tudatos választás eredménye lehetne. A szerző úgy véli: a racionális választást hangsúlyozó reformáció esetében is eszmény maradt ez a magatartás. Érvelését azzal zárja, hogy „Jézus sem szavaztatta meg hallgatóságát a Hegyi Beszéd után, és a próféták és vallásújítók sem tették ezt, s nem azt törekedtek mondani, amit az emberek hallani akartak, hanem amit ők akartak mondani, ezért a vallás eddigi története nem igazolja a piac és a belőle következő alkalmazkodás politika híveit” (Molnár 1999, 191). Idézi a '60-as évek alkalmazkodó politikájának sikerét cáfoló empirikus adatokat, a modernisták térvesztését és a konzervatívok térnyerését. Abból azonban, hogy a hívők száma sokasodott a konzervatívoknál, nem vonható le bizonyosan az a következtetés, hogy ez az értékrendből adódik. Molnár szerint a kereslet-kínálat elmélete nem vitt közelebb a vallásosság népszerűsítéséhez (Molnár 1999).

A társadalomtudományi kutatások, értékvizsgálatok, és az erre rímelő stratégia-alkotás racionális döntések szerint alakítaná a vallásos emberek képét? A „haladó” vallásosság hívei e racionalitás mellett érvelnek. A „konzervatív” egyházpolitika liberális kritikája szerint fordulat nélkül a vallásos réteg öregedése és a hívők számának csökkenése várható.

A társadalmi konfliktusokra, a szociális nehézségekre, hétköznapi emberi problémákra adandó új válaszok megfogalmazása – amely újszerűen gyarapítaná a problémakezelő készletet – felvetne azonban egy, az egyházak szerepvállalásával kapcsolatos kérdést is. Kérdéses ugyanis, hogy az egyházaknak mennyire kell közelítenie a politika hétköznapi problémamegoldó szerepéhez. Hogyan alakítható ki a helyes munkamegosztás, ami a normafenntartást és az értékközvetítést illeti? Vizionálható egy olyan helyzet is, amikor az egyházak legitimitása a politikai moz-

galmakéhoz hasonlóan vetődik fel. Az egyházszakadás-pártszakadás analógiája villant fel az amerikai episzkopális egyház ügyével kapcsolatban is. A hívők egy ingadozó rétege – az éppen aktuális diskurzusoktól, napirenden lévő témáktól függően – választaná a hitéletet, vagy vetné azt el. (Ez a típusú vallásfelfogás a privatizált valláshoz áll legközelebb, amely nem képes a politikát korlátozó vallásként fellépni. Ekkor csak a magánéletről szól a vallás, a közösség jelentősége eltörpül.) Az egyházi üzenetek kereslet–kínálat szerinti megfogalmazása tehát nem okozná a vallásosság növekedését, inkább a bizonytalanok számát szaporítaná. Félő, hogy az érzelmileg túlfűtött kétpólusú politikai rendszerben ez az egyensúly még inkább sérülékeny.

A magam részéről azt látom a koncepció szintjén követendőnek, ha az élethez szükséges „éléskamra” kereslet szerinti átrendezése helyett, a kommunikatív cselekvés (Habermas 1994) logikája vezérelné a reformfolyamatot. Ideáltipikusnak mondható a habermasi megközelítés, ez esetben a kommunikatív cselekvő személyt olyan középrehúzó, keresletre is reflektáló magatartás jellemezi, amely a szélsőségesen vallási piacban gondolkodó egyház önfeladásánál jobb koncepció. Bár nyilvánvaló: Varga Károly tartalmas és megalapozott tézise sem abba a kereslet–kínálat rendbe foglalja az egyházi reformot, mint azt fent (a szemléletesség kedvéért) fájóan leegyszerűsítve mutattam be. Varga Károly kijelenti – saját álláspontja védelmében –, hogy a vallás iránti társadalmi kereslet szintje és formái már elő-manipuláltak a média és a mögötte álló gazdasági és politikai-ideológiai erők által (Varga 1999b). Ez azt is jelenti, hogy a kereslet–kínálat olyan összetett mátrixot ad, amelyben meglehetősen nehéz eligazodni: az egyoldalú gesztusok nyújtása egyszer csak nem okoz már kielégülést, legfeljebb egy szűk réteg számára. A reformok irányáról szóló diszkurzív egyeztetés e helyett a megfontoltan haladást és az elért eredmények megtartását ígéri. Erre a gondolatra rímel Buda Béla opponenciája, amelyet Varga Károly művéhez fűz; mint írja: a diszkurzív szempont éppen azért fontos, mert e szerkezetek a kommunikációban élednek fel, alakulnak, változnak. A jelen helyzet mégis az, hogy a „mindennapi életből tűnt és tűnik el a vallásos mátrix, gyülekezeti élet nincs, a rítusok halványulnak, a metaforák dekontextualizálódnak” (Buda 1999, 88).

Buda Béla következő kérdése az lehetne: ezek a kontextusok mennyire alkalmasak a kommunikatív cselekvés számára. Az a kérdés, hogy az egyén vallásosságról alkotott képzei (teológiai szocializációja) mennyire hordozza a vallásossá válás lehetőségét. Mert minél távolabb áll a helyzetértékelése a teológiai létértelmezéstől, annál inkább az egyén interpretációs képességén múlik a vallásossá válás. Ez a Buda Béla által említett „dekontextualizációra” rímel. A habermasi kommunikatív cselekvés

kapcsán tehát a megszólítás nehézsége merül fel. Mert nem elegendő a – Varga Károly által említett – csere elmélet lehetőségeinek vizsgálatakor csak az egyik oldal (a kínálati oldal) mozgásterének szélesítését felvetni, hanem a társadalom, mint keresleti oldal hajlandóságát is érdemes számba venni. Meg kell vizsgálnunk azt is, hogy a mai társadalmi környezet milyen változásokon esett át. Ezek a változások sokszínűek, mégis érdemes kiemelni a politikai szférával és a konzumtársadalom térnyerésével kapcsolatos változásokat.

A kérdésben ugyancsak megszólaló Tőkéczi László (1999) a kontextus témaköréhez csatlakozik, amikor a vallásosság terjedésének egyik legfőbb nehézségét abban látja, hogy a „kommunizmus idején gettóba zárt egyházak” hívei a „szekularizált logika” szerint voltak kénytelenek élni, és elszoktak a teológiai, hitbéli zsinórmértéktől (Tőkéczi 1999). A társadalmi térből kiszorult vallásosság magánjellegűvé válását Tőkéczi egyértelműen a kommunizmushoz köti. A vallás „csökkenő lelki befolyását” Buda Béla szélesebb időkeretben szemléli: az újkori racionalizmus, az ipari forradalom, majd a tömegkultúra, konzumtársadalom korára teszi a kezdetet (Buda 1999).

Buda gondolatmenete ugyanakkor érintkezik a kommunizmus örökségéről szóló kijelentéssel. E szerint a rendszerváltást követő években nem vált szabaddá a jövőnk, hiszen nem szabadultunk meg a konzumvilágtól, erkölcsi válságainktól, „nem szabadult fel a történelmi egyházak világa sem, minden ugyanúgy zajlik, ugyanazt mondják és csinálják, többnyire ugyanazok, akik még Kádárral paroláztak (...) vagy írták jelentéseiket a titkosszolgálatoknak” (Buda 1999). Tőkéczi e kor jelentőségét, vallásromboló hatását túlértékeli Buda Bélához képest, aki nem hiszi, hogy a kommunista vallásellenesség komoly szerepet játszott volna a vallás térvesztésében. Buda csupán vitatkozni kívánt Varga Károllyal, aki a reformok és az önkritika gyakorlásának feltételeit teljesíteni látta, hiszen „megváltoztak a körülmények”. Buda szerint azonban „minden ugyanúgy zajlik”, mint azelőtt (Buda 1999).

Tőkéczi és Buda egy malomban őröl a konzumtársadalommal kapcsolatban is (a fogyasztói társadalom és a szélsőséges individulizáció kérdéskörét több szerző is felvetette, pl. Hankiss). Buda a korábban már említett dekontextualizációt fejleszti tovább, amikor kijelenti, hogy a földi lét egyik parancsa lett az önmegvalósítás. A konzumtársadalom kérdését és a világba berobbant „fogyasztói civilizációt” Hankiss már elemeire bontja. A hétköznapi élet megváltozását és az élet korábbi kontextusának átalakulását részletezi. Így a keresztény emberkép kettősségét fedezi fel. (Hankiss az emberkép megváltozása mellett, az önmegvalósításról, a korlátok áthágásáról, a szabadság eszményről és a történelem-

ről is ír. Ezeket részletezi, ám mindegyik az emberkép megváltozásának szerves kiegészítése, ezért a későbbiekben csak az emberképről esik szó.)

Az ember a legelesettebb, legkiszolgáltatottabb teremtmény, ha bűnbe esik: a megsemmisülés és kárhozat vár rá. Ugyanakkor az embert Isten a maga képére teremtette, így lelke halhatatlan. Hankiss gondolatmenetéből pedig az következik, hogy a vallásosság térvesztésének oka a konzumtársadalom retardált boldogságképének sikere a képzetek piacán. Itt újra a piac metaforájához jutottunk vissza, amely úgy tűnik már megkerülhetetlen. A kereskedők, a fóbiáktól megszabadító trénerok, a hiteleket népszerűsítő pénzintézetek rendre megrajzolják propagandájukban a sikerre predesztinált ember portréját, amelyben minden életigenlő személyiség felismerheti önmagát. A fogyasztói társadalom presztízsharcában ennek a képnek a dekódolása és bensővé tétele kötelező. A játékszabályok megkérdőjelezésének következménye: izoláció és alacsony presztízs.

E hamis emberkép annak ellenére nem dőlt meg egyelőre, hogy a televíziók tudósításai a föld minden sarkából a rossz híreket továbbítják. Hankiss szerint kézenfekvő lenne arra hivatkozni a keresztyéneknek, hogy a huszadik század szenvedései, az éhező gyermekek millióinak ténye megcáfolják e radikális individualizmust, és mindazt, ami abból következik. Hankiss megoldási javaslata az lenne, hogy a bűnösség és az isteni lét kettőségét oldják fel az egyházak és tegyék újra az „emberi lét motorjává” (Hankiss 1989).

A konzumtársadalom a maga céljai elérése érdekében azonban már túl van ezen az újraértelmezésen. Nem a keresztyén szenvedés „eszmény” és a konzumtársadalom pozitív emberképe versenyzik egymással. A „happy end” sosem arról szól, hogy a film főhőse megrázkódtatások nélkül jut el a boldogság állapotába. Gyakran nagyon is komoly emberi áldozatok árán nyeri el jutalmát. A „happy end” valójában cukormázsal átítatott küzdelem, amely csak az arra rátermettek osztályrésze. A fogyasztói társadalom emberképe is kettős ebben a tekintetben, akárcsak a Hankiss által leírt szenvedő keresztyényé. Azonban, míg a keresztyén ember önmaga ítél (a teológiai és dogmatikus szigor alól felszabadított civil vallásnál mindenképp), a konzumtársadalom nem ad esélyt a mérlegelésre. Egyszerűen, közérthetően fogalmaz. Az így előállított ember a külvilág felé sikeres és magabiztos, azonban ha kudarcok érik, kiderül: még nem felejtett el szorongni. A sikertelen, gazdaságilag fizetéseképtelenné vált személyiségre már egyre kevésbé van szüksége a konzumtársadalomnak. Ennek az emberképnek az az üzenete, hogy mindenkiből lehet hős, ha betartja a játékszabályokat, és ha „soha nem mondja, hogy soha”. A sikertelen személyiséget elrejtik a műsorkészítők, az emberi szo-

lidaritásra ösztönző képsorok szinte csak társadalmi célú hirdetéseként jelennek meg.

A nyilvánosságban zajló „képzetek harcában” dőlne el a vallás jövője is? Az üzenetek és a hagyományos keresztény emberkép újrafogalmazása bizonyosan elkerülhetetlen. A hangnem, a preferált témák és a felhasználandó csatornák kiválasztása azonban még nem eldöntött. A profitorientált hangos marketing kommunikáció torzulásai helyett, a kétségtelenül halkabb, de az emberi kételyeknek helyt adó kommunikáció sikere a valószínűbb. Alapvetően fontos azonban, hogy milyen kontextusban, társadalmi térben zajlik az egyházak önképének újrafogalmazása. Mennyire lehetséges megérezni és felmérni a társadalom igényeit, a sokat idézett keresletet. Megszűnt-e már az ellenséges légkör, amelyről Varga Károly szólt, és elindítható-e egy egymásra reflektáló kommunikáció társadalom, politika és egyházak között? Ma úgy tűnik a szekularizációs tendenciák megfordítását a társadalmi tér felmérésével érdemes kezdeni, teológiai és társadalomtudományi diskurzusok által.

A politika és a fogyasztói társadalom jelenik meg és sugárzik ki a legerőteljesebben a tömegkommunikációs eszközökön keresztül, és ezek válnak újabb történetek kiindulópontjává is, legyen szó a politika világából érkező közszereplőkről, divatáramlatokról, a szórakoztató iparhoz köthető személyekről, fogyasztási cikkekről, vagy szimbolikus üzenetekről. Igaz, hamis, helyes és helytelen között választunk, ha a politikáról esik szó. Amennyiben a konzumtársadalomról alkotunk véleményt, lehetséges életkilátásainkat vesszük számba, mindez a kommunikáció által válik a mindennapok részévé. Ezért alapvetően fontos újragondolni a megváltozott társadalmi mezőben az egyházi kommunikáció lehetséges elemeit, tartalmát, a társadalom megszólításának lehetőségeit.

Mi történhet az egyházi kommunikációval a politika stratégikus közegében?

TEOLÓGIAI VILÁGKÉP ÉS KRITIKAI GONDOLKODÁS

Korábban már felmerült az állam és az egyházak szétválasztásának (munkamegosztásának) kérdése. A társadalmi kérdésekben megszólaló egyház a politika szereplőjévé válik. Átlépi a vallási közösség határát és választói, politikai energiákat köt le. Ha a politika önmaga számára kívánja tartalékolni ezeket az energiákat, és ragaszkodik a közéleti kérdések mellőzéséhez: a hívő lelkiismereti meggyőződését korlátozza és elvitatja a teológiai szempontok érvényesítésének lehetőségét, kizárólag vi-

lági szempontokra bízva az amúgy vallásos, vagy a vallás felé nyitott közösségek életének alakítását.

A politikusi réteg már a rendi monarchiák óta lándzsát tör az egyház és az állam szétválasztása mellett, napjainkban e kérdés újból felmerül, némileg másként. Az egyházaknak megadatott szabadságjogok mellett az állam továbbra is önmérsékletre inti az egyházakat politikailag releváns kérdésekben, ugyanakkor az egyházakkal való konfliktus felvállalása kockázatos vállalkozás a közéleti szereplők részéről.

A szekuláris politika, amely a dolgokat egy „világi kéz által vezéreltnek” tartja, szemmel láthatóan távolságtartásra törekszik, ugyanakkor élénk figyelemmel kíséri az egyházak közéleti szerepvállalását, annak mozgósító ereje miatt. Az állam és az egyházak „húzd meg – ereszd el” viszonya a modernizációs elméletek révén érthető meg igazán.

A társadalom intézményeit a növekvő racionalizálódás jegyében a politika igyekszik függetlennek meghagyni, ezt a függetlenséget öröklik az egyházak is. Luhmann professzionális intézményrendszerekről szóló teóriájának felel mindez meg, amely a fejlődést a javuló feladatmegosztásban látja (Luhmann 1984). Az átfogó normák helyett az egyedi szabályok lendítik előre a társadalmi fejlődést. A társadalom professzionális elveken nyugvó alrendszerei a környezetükkel folytatott kommunikációk révén a belső egyszerűsítésre törekednek, ezáltal elkülönülnek a heterogén külvilágtól. Minden intézmény önállóan jelenik meg, amely saját feladattal rendelkezik és azt képes is elvégezni. Tomka (2002) a modernizációs elméletekről szólva találóan úgy fogalmazza meg mindezt, hogy a társadalmi-kulturális fejlődés kulcstényezője a dolgok öntörvényűségének kibontakozása (Tomka 2002). A világot egészben, az egységet a jelenségek sokféleségében megragadó teológiai megközelítés ezek szerint a fejlődést és modernizációt hátráltatja. Lényegében a politika is hasonló, funkcionista (modern) szemlélettel viszonyul az egyházakhoz. Meg kívánja tartani azokat vallás fenntartó szerepében, de nem biztatja arra, hogy kilépjenek ebből és valódi társadalomformáló erővé váljanak, illetve elsődleges megfogalmazói legyenek a helyes társadalmi szemléletmódnak. Erről a politika igyekszik elsőként definíciókkal szolgálni. A politika ugyanakkor maga is figyelembe veszi a funkcionista megközelítést, amely szerint az egyházak is független intézmények. Nem is szól bele tevékenységébe mindaddig, amíg az egyházak nem vonnak el számára fontos szavazói lojalitásokat, energiákat. Vélhetően: ha az egyházak a teológiai átfogó megközelítés szerint alakítják kommunikációikat és olyan modern problémamegoldó sablonokat fogalmaznak meg, amelyekre a társadalomban különben növekvő igény mutatkozik: a súrlódá-

sok megszapordhatnak. Ekkor lesz időszerű a szerepek újbóli megfogalmazása és a presztízsek újbóli elosztása.

A vallásos értelmiség egy része ma még az egyházak közéleti passzivitásáról beszél. Az egyházak tartózkodnak a közéleti témákban való megszólalástól (abortusz, homoszexualitás, egyneműek közötti házasságkötés stb.), mivel továbbra is az „ostromlott vár állapotában” (Andorka 1996, 179) érzik magukat, az egyházak mintha nem éreznének elegendő belső erőt, önbizalmat a közélet aktívabb tematizálására. Az állam nem sietteti ezt a folyamatot, mivel egyetlen politikai formáció sem bízhat minden esetben és hosszú távon az egyház kritika nélküli támogatásában. A közpolitika szereplői ugyanakkor (igény esetén) beleszóhatnak vallásos, erkölcsi üzeneteiket mondandójukba. Ez azt jelenti, hogy az államnak (bárhol is helyezkedjen el a politikai palettán) valójában nem áll érdekében a kritikus egyháznak, mint a társadalmi kommunikáció autonóm szereplőjének bátorítása. A mai magyar társadalomban szinte minden közéleti téma politikaivá válhat, a napjainkban egyre inkább kikristályosuló kétpólusú politikai rendszer is ennek kedvez.

A rendszerváltás előtti kommunista antikommunista szembenállás a békés fordulat után nemzeti-keresztény és baloldali-liberális ellentétte alakult át. Nemcsak a társadalom vallásos rétege, hanem a teljes népesség körében többé vagy kevésbé ismert az egyházak rendszerváltás előtti élete, amely ma a történelmi, kollektív emlékezetben él tovább, és sok tekintetben fontos szerepet játszik a politikai lojalitások elosztásakor is.

AZ EGYHÁZAK A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTT

A megváltozott társadalmi mezővel, az átalakult emberképpel az egyháznak már a 16. századtól szembesülnie kellett (szekularizáció térnyerése), majd az erősödő individualizáció a hagyományos közösségeket fessegette, ezáltal az egyház hagyományos pozíciója is elbizonytalanodott.

A 19. században a magyar politika és értelmiség (akárcsak 1989 után) egy nyugat-európai típusú civil társadalom létrehozását tűzte ki célul. Ennek érdekében a jog előtti egyenlőség megteremtése volt a kor liberális politikusainak célja: a lelkiismereti szabadság elvéből kiindulva a szabad vallásgyakorlás biztosítása. A vallási egyenjogúság magában foglalta az egyházi autonómiát, amely a sokfélekezetű Magyarország minden vallását megillette. A katolikus liberálisok egyházuk kiváltságainak megnyirbálása helyett belső reformokat ösztönöztek. A társadalmi változásokhoz való alkalmazkodásnak tekintették például az egyházi önkormányzatok

kialakítását laikusok bevonásával, akik a katolikus alapok igazgatását kapták volna feladatul (Péter 1997). Az állam és egyház viszonyának 19. századi liberális átértékelése teljes egészében megfelelt a rendszerváltás utáni koncepciónak, ami az egyház új szerepvállalását és megújulását illeti.

A kommunizmus páratlan példával szolgált. A hatalom civil szervezeteket felszámoló magatartása a társadalom atomizálását tűzte ki célul. Amíg a '40-es években – sportegyesületek nélkül – 13-14 ezer klub és társas kör működött Magyarországon, a kommunista hatalomátvétel után lényegében megszűntek az egyesületek (Hankiss 1989). Számukról pontos statisztika nem ismert. A növekedés a '70-es években indult meg, ami a diktatúra puhulásának tudható be. (Hankiss is megjegyzi: a nyolcvanas évek végi magyar társadalom a lassú regenerálódás ellenére kevésbé tagolt, mint mondjuk a '30-as években.)

A hatalom – a munkásosztály nevében meghirdetett központosított népi demokrácia jegyében – az egyházakhoz hasonló programokat dolgozott ki. Az egyház bár fennmaradhatott, teljes egészében a párt irányítása alá került. A kinevezések és a lelkeszi munka ellenőrzése a kormányhoz és az 1951-ben létrehozott Állami Egyházügyi Hivatalhoz tartoztak (Péter 1997). Egy ugyancsak 1951-ben kiadott rendelet visszamenőleg előírta, hogy az egyházi kinevezéseket jóvá kell hagynia a hatóságoknak. Ezt két évvel később eltörölték, majd 1957-ben egy miniszteri rendelet révén visszaállították. Az egyházak, amelyek 1948 és 1950 között meg egyeztek a kommunista adminisztrációval, működési engedélyeket kaptak. Tevékenységük szinte teljes ellenőrzése mellett megfosztották őket oktatási intézményeik, ingatlanaik többségétől, feloszlatták a szerzetesrendeket, a híveket megfélemlítették. Ugyanakkor az egyházakat arra kényszerítették, hogy politikai kampányokban vegyenek részt. Az idő előre haladtával már csak a kormány politikájának támogatására „kérték” fel az egyházakat. A kikényszerített, megfélemlítésen alapuló együttműködés a gyanakvást ültette el egyházon belül és az egyházon kívüli érdeklődő társadalom körében.

A totalitáriánus rendszer alatt az egyházak – Andorka szóhasználatával – az „ostromlott vár” lelkiállapotában éltek (Andorka 1996).

A külső fenyegetettség az egyház egésze számára az összetartozás érzését alakította ki, ugyanakkor a kompromisszumokra épített létet is jelentette. Andorka idézi Keken Andrást, aki a hatvanas években úgy vallott, hogy „naponként viaskodnia kellett: mikor és miben legyünk engedékenyek, s mikor és miben legyünk hajthatatlanok?”. Előfordulhatott – mivel nem vagyunk tévedhetetlenek – hogy a legjobb akarattal is rossz kompromisszumba mentünk bele. Létezett egy mindenki számára

elérhető egyházi nyilvánosság és létezett egy olyan második (kritikai) nyilvánosság, amelyben a fenyegetettségől szolidáris egyházi közösség az „ostromlott vár” állapotában kibeszélte sérelmeit. „A mindenható párt egyaránt irányította a sajtót és az egyházakat. Az elnyomás és ellenőrzés enyhülésével párhuzamosan a sajtóban és az egyházakban egyaránt kialakult a második nyilvánosság, amely egymás iránti kölcsönös szimpátiával viseltetve kritizálta az első nyilvánosság hazugságait” (Máté-Tóth és Andok 1997).

A civil társadalom lebontása, az egyház hatásos ellenőrzése, a hívők megfélemlítése és a törekvés arra, hogy elsorvadjon a mindennapokban a teológiai és egyházi segítség igénye – mindez a hívők számának látványos csökkenését eredményezte.

1978-ban fordultak meg az addigi szekularizációs tendenciák Magyarországon. Eddig az időpontig csökkent a magukat vallásosként definiálók aránya, ezután emelkedni kezdett. A fordulat minden demográfiai csoportnál bekövetkezett, ám eltérő mértékben. A változás a városi fiatal értelmiségiek körében volt a legjelentősebb. A növekvő hívőszám új kihívást jelentett az egyház számára, ugyanakkor változást hozott a hatalommal fenntartott kényszerű viszonyában is, tekintettel a változásokat leginkább érintő réteg jelentőségére (Tomka 1991). Igazi fordulat azonban csak a rendszerváltás után következett be.

A rendszerváltás alapjaiban változtatta meg az egyházak mozgásterét. A békés átmenet éveit és a következő időszakot azonban az „ostromlott vár” évei még nagyban meghatározták. Az egyháznak támadhatatlanságát, hitelességét kellett visszaszereznie, értelmeznie szerepét a diktatúra évei alatt, az említett kompromisszumok valódi súlyát meghatározni. A nem demokratikus térből kiszabadulva az egyháznak immár a demokrácia szabályaihoz kellett alkalmazkodnia. A kutatók a hívők számának csökkenésére utaló tendenciákat jeleztek, ehhez a katolikus értelmiség részéről az egyház térvesztésének szubjektív érzete párosult. Reformprogramot és az egyház új kommunikációs stratégiáját sürgették egyházon kívül és belül.

Ennek a folyamatnak a része az egyház múltjának értelmezése, az erkölcsi és anyagi veszteségek feltérképezése, a nyilvánosságba való visszatérésre tett kísérletek, a média teológiai kritikájának megfogalmazása.

Kétségtelen, hogy a körülmények a rendszerváltás előtti időszakhoz képest sok szempontból megváltoztak, így például abban a tekintetben is, hogy a történelmi egyházaknak a vallási pluralizmus, a választási lehetőségek bővülése és a szabad vallásgyakorlás révén egy megváltozott terepen kellett eligazodniuk (Horányi és Szilczl 2001). A tradicionális

egyházak mellett ugyanis megjelentek a kiségyházak, szekták, új vallási szervezetek. Egyfajta bőség és szokatlan versenyhelyzet alakult ki, amelyben a tradicionális és új egyházi szervezetek – bizonyos értelemben – ellenérdekeltekként jelentek meg. Az egyházak állami támogatásáról és jogállásáról szóló közéleti diskurzusok is ezt erősítették meg.

Az egyházak a rendszerváltás utáni társadalmi lét újrafogalmazásának részesei. A közéleti kommunikációkban az egyház hasonló tematizáló szerepet vállal, mint a társadalmi kommunikáció más résztvevői. Az egyházakat nem demokratikus körülmények között a befelé fordulás jellemezte, demokratikus körülmények között pedig a nyitás állna érdekében, olyan teológiai liberalizmus kialakítása, amelynek igénye hasonló formában már a 19. században is felmerült.

A nyilvános állásfoglalások a tematizációs versenyben komoly szerephez jutnak. A politikai pártok – bár nyíltan szinte soha nem kapnak megerősítést a velük, vagy értékrendjükkel rokonszenvező egyházaktól – az állásfoglalásokat mindig jelentős figyelemmel kísérik. Kérdéses, hogy az egyház kinek a véleményét képviseli, milyen összhangra törekvő diskurzusok eredményeként kerül a politikai nyilvánosságba az egyház véleménye mint egységes állásfoglalás.

AZ EGYHÁZI KÉPVISELET NEHÉZSÉGEIRŐL

A katolikus egyház tanítása szerint erősen vallásosak aránya Magyarországon 16 százalék körül mozog, ugyanakkor 42 százalék mondja, hogy „tagja” a katolikus egyháznak, ezek szerint csaknem a magyar társadalom felének nevében szólalhatna meg a katolikus egyház abban az esetben, ha az említett közösségben az érintettek egyetértése mellett születnek volna meg a kérdéses állásfoglalások. Ez természetesen nem életszerű, ugyanakkor egy valóságos dilemmát vet fel.

A politikai nyilvánosságban megjelenített általános erkölcsi értékekkel, közéleti témákkal kapcsolatban a történelmi egyházak esetenként kifejezik szimpátiájukat, vagy nemtetszésüket. Az egyházak politikai szerepvállalásának ez az egyik leglátványosabb, a nyilvánosság előtt folyó mozanata. Ezek gyakran a sajtó és a politika által bőségesen tárgyalt, nagy jelentőségű állásfoglalások. Ennek kapcsán az egyik leggyakoribb kérdés az, hogy a megfogalmazott kritika mennyiben fedti az egyház hitéletében résztvevők véleményét. A kifogások alapja az, hogy az egyház nem tekinthető egyfajta monolit tömbnek. Például a katolikus egyház plébániái, egyházmegyéi különböző adottságokkal rendelkeznek, illetve az egyház

más-más társadalmi szférákban, esetenként szigetszerű szervezetekkel is jelen van. A katolikus egyház részét képezik még a szerzetesrendek is, amelyekre nem vonatkozik az egyház hierarchiája.

Az egyházi nyilvánosság kritikai megközelítése szerint e sokszínűségből adódóan nem feltételezhető, hogy a megjelent vélemények egy belső konszenzuson alapulnak. Ezért a közéleti kérdésekben az egyház az eddig megszokott módon, „egyetlen szólamban” nem képviselheti a társadalom vallásos részét. Az egységes kinyilatkoztatásoknak az a kockázata, hogy a hívőben belső feszültség alakul ki. Ez végső soron odáig vezethet, hogy a hívő átértékeli a benne élő egyház képét.

A belső változatosság megjelenítése ugyanakkor nehezen megvalósítható az egyház, legfőképp a magyar katolikus egyház szerkezetéből, belső rendjéből adódóan. Ma az egységességre való törekvés és a merev hierarchia határozza meg a döntési mechanizmusok egy jelentős részét, főleg azokat, amelyek így, vagy úgy de később megjelennek a nyilvánosságban is.

Az egyház és a politika kapcsolata tehát három problémát vet fel. Egyrészt: milyen témákban kívánatos, hogy az egyház kifejezze álláspontját, és milyenekben vitatható el tőle ennek a lehetősége? Másrészt: kinek a képviselőtében tesz nyilatkozatokat? Harmadrészt: kialakult-e az egyházon belül a kívánatos konszenzus az adott kérdést illetően, vagy az egyházi hierarchia csúcsán álló személyiségek ismertetik álláspontjukat, mint az egyház egészének véleményét? Amikor arról esett szó, hogy az egyház és a közélet kapcsolatát problematikus kritikai elemzés alá vonni, arra gondoltunk, hogy a fenti három esetben aligha lehetséges meghúzni egyértelmű határvonalakat. Ezzel közel sem azt állítjuk, hogy a kritikai gondolkodás – legyen az egyházon belüli, vagy azon kívüli – felesleges lenne. Ellenkezőleg: az egyházzal szembeni kritikai diskurzusok az egyház funkcionális, társadalmi problémamegoldó képességét erősítik.

AZ ÉRTÉKMENTESSÉG DILEMMÁJA

Az egyház és a közélet kapcsolódási pontjait nehéz olyan kritikai elemzés alá vonni, ahol a tudományos objektivitás és az értékektől vezérelt, megértésre törekvő elemzés ne kerülne látszólagos ellentmondásba. A helyes utat intuitív módon találhatjuk meg. Az általános erkölcsi értékek felvállalása segíthet nagyon is konkrét kérdésekben. Ennek szellemében került be utalás az Európai Unió Alkotmányába az európai kulturális, vallási és humanista örökségről, amely megalapozta az egyén központi

szerepét a társadalomban, és deklarálta az emberi jogok elidegeníthetlenségét és sérthetlenségét.

Az értékmentességből fakadó nehézségekről Max Webernél és Mannheim Károlynál is olvashatunk. Az értelmiség és vallás kapcsolatát vizsgáló Andorka Rudolf 1993-ban a Pax Romana kongresszusán hasonló dilemmáiról adott számot (Andorka 1993). Andorka egyértelműen kijelenti: a kutató „fokozottan felelős tagja is kell legyen a társadalomnak, ezért erkölcsi kötelessége, hogy bizonyos alapvető értékek mellett kiálljon” (Andorka 1996, 171). Az egyházak küldetésével kapcsolatban sok, egymás mellett megférő válasz adható, ezek között az egyik az értékközvetítés.

ZÁRSZÓ

Relatív alacsony szintű a hitüket egyházhoz kötöttek gyakorlók aránya (Varga Károly nemzetközi vizsgálatokat is idézve mutatta be a vallásosság térvesztését, különös tekintettel a fiatalok körében tapasztalható arányok csökkenésére), ám a teológiai, vallásos létértelmezés felé (a maguk módján) nyitottak aránya növekszik Magyarországon (Kopp és Skrabski 2003). Ez a réteg válhat fogékonnyá a hétköznapi ügyekben is megszólaló, mai problémákra reagáló egyházi kommunikációkra. Ebben a tekintetben az egyház(ak)nak lehetőségük nyílik a modernizációs tendenciáknak megfelelni és tevékenységükkel kielégíteni a felmerülő igényeket.

Az egyházi reformok kibontakozásának gátja, hogy az egyház hagyományos értékek képviselőjeként, szimbolikus kérdésekkel lép a nyilvánosság elé. A rendszerváltás utáni társadalmi létformák demokratikus újrafogalmazása – amelyre a politika szereplői formálnak igényt – szintén ebben a szimbolikus térben zajlik. Politikai és hétköznapi tisztességről, emberi szolidaritásról, demokráciáról, önrendelkezésről, vallási toleranciáról jelennek meg definíciók a politikában. Az egyház álláspontja mindebben meghatározó jelentőségű lehetne, ugyanakkor a kieleződött politikai csatározások mellett, egyes politikusi megnyilvánulások között, stratégikus közegben az egyház – talán önbizalom hiányában – nehezen találja saját helyét. Talán kijelenthetjük, hogy társadalmi kereslet és igény mutatkozik egyrészt e posztkultúrharcos állapotnak és közéleti konszenzushiánynak, másrészt a fogyasztói társadalom szélsőséges megnyilvánulásainak mérséklésére.

IRODALOM

- Andorka R. (1993): Értelmiség és vallás. In: Békés G., Horváth Á. (szerk.): *Megújuló egyház a megújuló társadalomban*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 26–28.
- Andorka R. (1996): Értelmiség és vallás. In: Andorka R. (szerk.): *Merre tart a magyar társadalom?* Antológia kiadó, Lakitelek, 171–180.
- Buda B. (1999): A megújulási potenciál véges meggyengülése. In: Varga K. (1999): *Vallásosság-szindróma és polgári társadalom*. PPKE BTK Szociológiai Intézet, Piliscsaba, 87–89.
- Habermas, J. (1994): *Válogatott tanulmányok*. Atlantisz, Budapest.
- Hankiss E. (1989): *Kelet-európai alternatívák*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Horányi Ö., Szilczl D. (1999): Az egyház(ak)ról. In: Buda B., Sárközy E. (szerk.): *Közéleti kommunikáció*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 79–93.
- Kopp M., Skrabski Á. (2003): Vallásosság és lelki egészség. *Távlatok* 59 (1): 8–17.
- Luhmann, N. (1984): *Soziale Systeme*. Suhrkamp, Frankfurt.
- Máté-Tóth A., Andok M. (1997): Egyházi médiakritika teológiai kritikája. In: Terestyéni T. (szerk.): *Médiakritika*. Osiris – MTA – ELTE, Budapest, 115–132.
- Molnár A. K. (1999): *Feljegyzések a Kaotikus Fegyházból*. Kairosz, Budapest.
- Péter L. (1997): Az állam és az egyház viszonya és a civil társadalom Magyarországon: történeti áttekintés. *Századvég* 4: 3–31.
- Tomka M. (1991): *Magyar katolicizmus*. Országos Lelkipásztori Intézet – Katolikus Társadalomtudományi Akadémia, Budapest.
- Tomka M. (2002): *A szekularizációról – pro és kontra*. *Lelkipásztor*, 77 (8–9): 282–287.
- Tókéczki, L. (1999): A gettósított „maradványkereszténység” által őrizgetett önvessé-lyes normák. In: Varga K. (1999): *Vallásosság-szindróma és polgári társadalom*. PPKE BTK Szociológiai Intézet, Piliscsaba, 226.
- Varga K. (szerk.) (1999a): *Pázmány Szociológiai Műhely*. PPKE BTK Szociológiai Intézet, Piliscsaba.
- Varga K. (1999b): *Vallásosság-szindróma és polgári társadalom*. PPKE BTK Szociológiai Intézet, Piliscsaba.
- Varga K., Sárdy P. (2000): Kommunikatív cselekvés stratégikus közegben II. *Jel-kép* 3: 85–99.
- Varga K., Szabó I. (2001): Kommunikatív cselekvés stratégikus közegben III. *Jel-kép* 3: 73–90.
- Varga K., Buda B., Hankiss E. (1999): Gondolatok a vallásosság magyarországi helyzetéről, avagy kommunikatív cselekvés stratégikus közegben. *Jel-kép* 4: 3–22.

DOMBRÁDI, KRISZTIÁN

RENEWING OLD ELEMENTS

Church communication in a strategic environment

Prominent sociologists and theologians claim that the secular tendencies are strengthening and churches are losing ground, because the communication of these institutions is devoid of substance and churches do not successfully adapt to the changing social environment. To reverse these tendencies it is essential that churches increase their public profile, and provide those who are open to the religious view of existence with the appropriate means to help them cope with problems in everyday life. A change in church politics is needed, for there is an increasing number of people who claim to be religious. The possible scopes of action can be identified by examining the existing social conditions. This essay, as a part of the debate opened by Pázmány Sociology Workshop, takes a look at the peculiarities of social space in a post-socialist, post-transition consumer society. Hungarian society is currently going through a seething period of retrospection. The essay examines the relationship between collective memory and the view of existence by looking at some of the key moments of pre-transition church life. It is yet to be answered who is entitled to make a declaration on behalf of the churches, with each church representing a different trend.

Keywords: religiousness, changing social environment, supply and demand, context, political transition, post-socialist political communication, state and church struggle, consumer society, representation, lack of values